

І.Л. БУРАК

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

З ДАДАНЫМІ ЎСТУПАЛЬНЫМІ ЧАСТКАМІ

Даданай уступальнай з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння ўступальных адносін з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з уступальнымі адносінамі даданая частка паведамляе пра з'явы і падзеі, якія адбываюцца насуперак таму, аб чым гаворыцца ў галоўнай частцы: *Хоць ад ракі цягнула свежасцю, вогнішчаў не раскладалі* (К. Чорны). *Хай бывае цяжка часам, не здаюцца нашы сэрцы* (П. Броўка). *Зоська ўжо разы тры азірнулася, хаця ні ззаду і нідзе паблізу не было нікога* (В. Быкаў).

Для сувязі даданай уступальнай і галоўнай частак складаназалежнага сказа ўжываюцца злучнікі *хоць* {*хаця*}, *хай* (*няхай*), *дарма што*, *нягледзячы на тое што* і інш.

Часцей за ўсё ўступальныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа афармляюцца з дапамогай стылістычна нейтральнага злучніка *хоць* (*хаця*): *Хоць вецер ужо заціх, дрэвы яшчэ шумелі* (А. Стаховіч). *У майстэрні цёпла, хаця на вуліцы стаіць зіма* (Э. Самуйлёнак). *Саміх баброў, праўда, цяжка падпільнаваць, хоць ты ад рання да позняга вечара цікуй за імі* (Т. Хадкевіч). *Ступаць на беламошніку было мякка, бы на дыване ў пакоі, хаця на дыване солдат не хадзіў* (В. Быкаў).

Злучнік *няхай* (*хай*) ускладняе ўступальныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа дадатковым мадальным адценнем дапушчэння: *Няхай сабе работа была нялёгкая, бадзёрасць не пакідала моладзь* (П. Броўка). *Вецер не спужае, хай дзьме сабе колькі хоча* (М. Чарот). *Няхай яны былі немаладыя, крыху прыгнутыя гадамі¹, сядзець без справы яны не прывыклі* (Ф. Янкоўскі). *Няхай навальніца шалее над светам, – гатовы спаткаць мы разгон увесь бур* (М. Машара).

Калі прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа аб'ядноўваюцца размоўным злучнікам *дарма што*, то характар уступальных адносін аслабляецца: *Чалавек шпарка завіхаўся на сваім двары, дарма што ён быў ужо немаладога веку* (М. Зарзцікі). *Дарма што ў хаце было цёпла, дзед сядзеў у кажуху* (З. Бядуля).

Больш поўна і выразна ўступальныя адносіны выяўляюцца паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа, якія аб'ядноўваюцца пры дапамозе злучніка *нягледзячы на тое што*, тыповага для кніжнай мовы: *Нягледзячы на тое, што хлопцы пасварыліся, яны не перасталі сябраваць* (Б. Мікуліч). *Нягледзячы на тое, што ў канцылярыі было цёпла, пісар сядзеў у валенках* (Я. Колас). *Вясна прывяла Валодзю на Старажоўскі рынак да Лёшавых галубоў, нягледзячы на тое, што купляць іх ён не меў патрэбы* (В. Карамазу). *Нягледзячы на тое, што позірк пазткі ўвесь час скіраваны назад, у глыб вякоў, да крывіцкай пагоні, да вольнага Краю, Ларыса Геніюш нашмат абагнала свой час* (А. Бадак).

Калі ўступальныя адносіны маюць абагульнены характар, прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа аб'ядноўваюцца спалучэннямі *як ні, хто ні, куды ні* і іншымі, што выступаюць у функцыі злучнікаў: *Размова не ладзілася, як ні стараліся падтрымліваць яе* (Ц. Гартны). *Што б ні гаварылі – я застаюся пры сваёй думцы* (У. Краўчанка). *Хто б ні ехаў ці ішоў па шырокім гасцінцы – усе ведалі сядзібу Астаповіча* (К. Чорны).

У складаназалежных сказах даданая ўступальная частка можа размяшчацца пасля галоўнай часткі: *Дзень за вокнамі хіліўся на вечар, хоць сонца яшчэ вісела над лесам* (П. Пестрак). *Юрка хлопчык ужо вялікі, хай сабе замала год...* (Я. Купала); перад галоўнай часткай: *Хоць вечар лёг, туманаў заткань баіцца сесці на вадзе* (М. Калачынскі). *Куды ні глянь – усё бялютка* (Я. Колас).

Складаназалежныя сказы з даданымі выніковымі часткамі

Даданай выніковай з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння прычынна-выніковых адносін з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з прычынна-выніковымі адносінамі даданая частка змяшчае паведамленне пра з'явы і падзеі, якія з'яўляюцца вынікам таго, аб чым паведамляецца ў галоўнай частцы. У галоўнай частцы змяшчаецца прамая або ўскосная падстава для ўзнікнення таго, пра што ідзе гаворка ў даданай частцы: *Пяём песню, ажно водгаласкі бягуць наўкола* (У. Хадыка). *Дарогу снегам замяло, то едзе вельмі асцярожна* (К. Чорны). *Свішчуць, граюць паравозы, аж чуцьно ў Загаллі* (Я. Купала).

Сродкам сувязі даданай выніковай і галоўнай частак у структуры складаназалежнага сказа служаць злучнікі *то, дык, аж {ажно}, толькі*.

Злучнікі *то* (кніжны), *дык* (размоўны) аб'ядноўваюць прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі прычынна-выніковыя адносіны выяўляюцца найбольш выразна: *Адкукавала зязюля, то хутка і восень* (З. Бядуля). *Мы ехалі паўз дзве хаты, то там іх ужо не дзве, а чатыры* (К. Чорны). *Ужо позна, дык ты спяшайся* (В. Каваль). *Учора прайшоў добры дождж, дык за ноч, відаць, грыбоў нарасло* (З. Бядуля).

Злучнік *аж {ажно}* ужываецца для сувязі прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца прычынна-выніковыя адносіны, ускладнення ўзмацняльным адценнем: *Салдат зайграў адменным складам, аж завіхнуўся смык-пяюн* (П. Броўка). *Расквітнела ўсё навокал, ажно любя паглядзець* (У. Хадыка). *Адзін Антось ужо смяецца сваім закатым дробным смехом, аж галава з шырокім плехам і сівым воласам трасецца* (Я. Колас).

Злучнік *толькі* ўскладняе прычынна-выніковыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа абмежавальным адценнем: *Выняў ён жалейку ды зайграў, толькі зазвінела рэха борам* (М.

Танк). *Імчыць Міхаська, толькі пяткі мільгаюць на роснай траве* (З. Бядуля).

У складаназалежных сказах даданая выніковая частка заўсёды знаходзіцца пасля галоўнай: *Мы ўсе павінны адзін аднаго трымацца, дык гуртам і выйдзе нешта* (К. Чорны). *Чагосьці страшна, аж дрыжыкі на целе ідуць* (М. Зарзцкі). *Ён неўзабаве падрасце, дык і помач ад яго гатовая будзе* (К. Чорны). *Сошка кривенькая дол рэжа плытка, толькі пясочак шарціць* (Я. Колас).

Складаназалежныя сказы з даданымі часткамі меры і ступені

Даданай меры і ступені з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння адносін меры і ступені з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з адносінамі меры і ступені даданая частка паказвае на меру праяўлення дзеяння галоўнай часткі, выражанага дзеясловам, або на ступень праяўлення прыметы, выражанай прыметнікам, прыслоўем ці назоўнікам. Пры такім дзеяслове, прыметніку, прыслоўі і назоўніку галоўнай часткі звычайна знаходзяцца прыслоўі *так, гэтак, займеннікі столькі, такі, гэтакі* або спалучэнні *слоў да такой меры, да такой ступені* і інш. Канкрэтны змест гэтых слоў і спалучэнняў раскрываецца ў даданай частцы меры і ступені: *Поле было ўсеяна каменнем так, што і зямлі не відаць* (П. Пестрак). *Цёплыя вясновыя дажджы робяць столькі гразі, што ні праехаць, ні прайсці* (А. Кулакоўскі). *Чалавек быў абураны да такой ступені, што нічога вакол сябе ён не заўважаў* (Б. Мікуліч).

Для сувязі даданай часткі меры і ступені з галоўнай часткай складаназалежнага сказа ўжываюцца злучнікі і злучальныя словы *колькі, аж (ажно), што, як, быццам* і інш.

Злучальнае слова *колькі* аб'ядноўвае прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны меры і ступені з дадатковым адценнем *колькасці*: *Тут было столькі простору, колькі жадала*

душа (Т. Хадкевіч). Яны наламалі так многа вецця, колькі змаглі панесці (Я. Маўр). На небе высыпала столькі зорак, колькі бывае толькі ў бясхмарную ноч (Т. Хадкевіч). Навокал – на дрэвах, на палях, на лугах – столькі адценняў зялёнага колеру, колькі бывае толькі ранняй вясной (Я. Брыль).

Злучнік аж ускладняе адносіны меры і ступені паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа дадатковым вынікова-ўзмацняльным адценнем: *Вядром ён так запусціў, аж зазвінелі абручы* (М. Гарэцкі). *Загрымеў моцна гром, ажно здрыгануўся свет* (М. Чарот). *Мароз так цісне, ажно дух займае* (З. Бядуля). *Свішчуць птушкі над балотамі, аж гамоніць лес і гай* (Я. Колас).

Пры дапамозе злучніка *што* аб'ядноўваюцца прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны меры і ступені з дадатковым аб'ектна-выніковым адценнем: *Было светла так, што можна было нават чытаць* (І. Шамякін). *Бусліная сям'я адцягнула яго ўвагу ад працы, так завабіла, што ён пакінуў пісаць і вылез з-за стала* (М. Ткачоў). *Там і сапраўды можна было праваліцца так глыбока, што ніхто не змог бы дастаць* (В. Быкаў).

Сувязь прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны меры і ступені з дадатковым адценнем параўнання ці прыпадабнення, рэалізуецца злучнікамі *як, нібы, быццам* і іншымі: *Хлапчукі імчаліся так шпарка, нібы зямля гарэла ў іх пад нагамі* (В. Каваль). *Было так шумна, як бы спраўлялі вяселле* (Х. Шынклер). *Ён такі ж задумены і блізкі, быццам песню вось-вось толькі склаў пра будоўлі цудоўнага Мінска, пра красу нашых велічных спраў* (П. Панчанка).

Даданая частка меры і ступені размяшчаецца ў складаназалежным сказе пасля галоўнай часткі: *Парыла так, што ў Куранях і навокал усё млела ў духаце* (І. Мележ). *Ён бег так моцна, як толькі дазвалялі яго сілы* (Я. Маўр). *Стала адразу так гарача, весела, добра, нібы ён фарсіраваў нейкі нялёгкі, заповітны рубеж* (Я. Брыль).

Складаназалежныя сказы з даданымі часткамі спосабу дзеяння

Даданай спосабу дзеяння з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння адносін спосабу дзеяння з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з адносінамі спосабу дзеяння даданая частка паказвае, якім чынам або якім спосабам ажыццяўляецца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы. Часцей за ўсё даданая частка раскрывае змест акалічнасці спосабу дзеяння, якая выражана прыслоўем *так* у галоўнай частцы, часам кампенсуе ролю адсутнай акалічнасці спосабу дзеяння пры дзеяслове-выказніку галоўнай часткі. Як у адным, так і ў другім выпадку адносіны спосабу дзеяння паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа звычайна суправаджаюцца рознымі адценнямі: *Дзяўчына старалася трымацца так, як бы нічога не здарылася* (Б. Мікуліч). *Ні разу не было так, каб ён заблудзіў* (А. Якімовіч). *Заіка Васіль усміхаецца так, нібы заўсёды просіць прабачэння* (Я. Брыль). *Ціха ў замку і нялюдна, бы ён вымер, бы пусты* (Я. Колас).

Для сувязі даданай спосабу дзеяння з галоўнай часткай складаназалежнага сказа служаць злучнікі *як, як бы, нібы, быццам, як быццам, каб, што* і інш.

Злучальнае слова *як, злучнікі як бы, нібы, быццам, як быццам* аб'ядноўваюць прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны спосабу дзеяння, ускладненыя дадатковым адценнем параўнання: *Дзень прайшоў не так, як ёй хацелася* (П. Кавалёў). *Будыніна выглядала так, як бы ў ёй хтосьці жыў* (К. Чорны). *Яны спаткаліся так, быццам бы ведалі адзін аднаго з маленства* (К. Чорны).

Злучнік *каб* ужываецца для сувязі прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны спосабу дзеяння з дадатковым адценнем пажадання: *Усё гаварылася так, каб нельга было разумець надвае* (К. Чорны). *Воз стаяў так, каб Прыбыткоўскаму было як*

найзручней узлезці на яго (К. Чорны). Усё ў хаце вычышчана і прыбрана так, каб не сорамна было сустрэць гасцей (П. Пестрак).

Злучнік *што* аб'ядноўвае прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца адносіны спосабу дзеяння, ускладненыя дадатковым аб'ектна-выніковым адценнем: *Атрымалася так, што аднавяскоўцы не змаглі паехаць на кірмаш (С. Баранавых). Ты гаворыш так, што цябе і зразумець цяжка (Я. Колас). Справа павярнулася гэтак, што трэба было ісці наадкрытую (К. Чорны).*

У складаназалежных сказах даданая частка спосабу дзеяння размяшчаецца пасля галоўнай часткі: *Працаваць трэба так, як патрабуе ад нас Радзіма (І. Гурскі). Паглядзелі жніцы долу, бы нічога не было (П. Броўка). Фельчар прадыхтаваў адрас на мястэчка Сумлічы так, каб сюды можна было трапіць адкуль сабе хочаш (К. Чорны).*

Складаназалежныя сказы з даданымі параўнальнымі часткамі

Даданай параўнальнай з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння параўнальных адносін з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з параўнальнымі адносінамі даданая частка змяшчае паведамленне, якое шляхам параўнання паясняе і ўдакладняе тое, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы: *Белая сцюжа навокал, быццам паводка ўвесну скрозь разлілася шырока (М. Хведаровіч). Сымон углядаецца ў будынкі, у хмыз, у снежныя палі, нібы даўно сляды-пуцінкі ён пракладаў на той зямлі (Я. Колас). Рухалася пярэ на паперы, як цяжкі воз на старой грэблі (Я. Колас).*

Сродкам сувязі даданай параўнальнай і галоўнай частак у структуры складаназалежнага сказа з'яўляюцца злучнікі *як, чым, нібы* (размоўны *бы*), *як бы, быццам, як быццам*.

Пры дапамозе злучніка *як* паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа выражаюцца ўласна параўнальныя адносіны:

Патанулі птушкі ў дрэвах, як тонуць рыбы ў водах (П. Панчанка). *Слова скажы, як птушка зашчабеча* (З. Бядуля).

Злучнік чым ускладняе параўнальныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа дадатковым умоўным адценнем: *Лепш загінуць са славай адважна ў баю, чым у рабстве пакінуць краіну сваю* (П. Панчанка). *Хутчэй перасохнуць крыніцы ды рэкі, чым клятву парушу сваю* (А. Бялевіч). *Лепей горкую рэдзьку есці, чым з нялюбым за стол сесці* (Прыказка).

Злучнік нібы (размоўны бы) аб'ядноўвае прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, параўнальныя адносіны паміж якімі суправаджаюцца дадатковым адценнем прыблізнасці: *Навокал шумелі дрэвы, нібы шапталіся тысячы людзей* (І. Шамякін). *Чуліся нечыя дзіўныя ўздыхі, нібы ўздыхала зямля і ціха-ціха перашэптвалася з маўклівымі дубамі* (М. Лынькоў). *Стаялі яліны з вадою, бы хтосьці выкапаў студні* (З. Бядуля). *Вясна ідзе да нас на Поўнач пад грукат рэк, птушыны крык, бы напай вадой чароўнай яе раптоўна чараўнік* (А. Звонак).

Злучнік як бы аб'ядноўвае прэдыкатыўныя часткі складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца параўнальныя адносіны з дадатковым адценнем прыблізнай дапушчальнасці: *Па небе плылі белыя хмаркі, як бы хто пашкматаў марлю і пусціў яе ў наветра* (П. Броўка). *І цікава грала скрымка, як бы ў ёй быў хто жывы* (Я. Колас).

Злучнік быццам служыць для аб'яднання прэдыкатыўных частак складаназалежнага сказа, паміж якімі выражаюцца параўнальныя адносіны з дадатковым умоўна-дапушчальным адценнем: *Шум стаіць над лясістай дубраваю, быццам рада аб нечым ідзе* (Я. Купала). *Радасна бліснулі вочы, быццам іх сонца прамень запаліў* (М. Танк).

Калі ўмоўна-дапушчальнае адценне, якім ускладняюцца параўнальныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа, мае характар прыблізнага меркавання, аб'яднанне гэтых частак ажыццяўляецца

пры дапамозе злучніка як быццам: *Сцены і столь хаты былі пакрыты вільгаццю, як быццам тут даўно ўжо ніхто не жыў* (З. Бядуля). *Цяжкі паравоз ад самоты загуў на ўвесь свой пракураны бас, як быццам хацеў пра сваю тугу ён сказаць у апошні раз* (П. Панчанка).

У складаназалежных сказах даданая параўнальная частка звычайна размяшчаецца пасля галоўнай часткі: *Дзвіну не запыніш ніякай мяжой, як з сэрца гвалтоўна не вырвеш каханья* (А. Звонак). *Неба стала бясхмарным, бы само было з янтара* (П. Прыходзька). *Раптам вырвуцца крокі з нежывой цішыні, быццам дзесьці далёка едзе хтось на кані* (П. Глебка).